

ПОТЕНЦІАЛ МОРЕГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

THE MARITIME COMPLEX POTENTIAL AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE BLACK SEA REGION OF UKRAINE

УДК 332:656

<https://doi.org/10.32843/bses.50-44>

Кібік О.М.

д.е.н., професор, завідувач кафедри
національної економіки

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Хаймінова Ю.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри
національної економіки

Національний університет
«Одеська юридична академія»

Берега В.В.

к.е.н., доцент кафедри
менеджменту морських перевезень

Національний університет
«Одеська морська академія»

Kibik Olha

National University
“Odessa Law Academy”

Khaiminova Iuliia

National University
“Odessa Law Academy”

Bereza Vitaliy

National University
“Odessa Maritime Academy”

У статті визначено, що приморські регіони мають значні конкурентні переваги та як важливі складові частини економічної системи України потребують структурних перетворень задля забезпечення оптимального рівня соціально-економічного розвитку самих регіонів і держави загалом. Виконано оцінювання потенціалу морегосподарського комплексу як чинника розвитку Причорноморського регіону. Систематизовано чинники, що обумовлюють рівень конкурентоспроможності регіону. Оцінено структуру господарської системи приморського регіону. Систематизовано умови розвитку Причорноморського регіону, що пов'язані з функціонуванням морегосподарського комплексу. Визначено принципи економічної філософії «синьої економіки», які відповідають особливостям функціонування економічної системи приморських регіонів та мають бути враховані в процесі формування стратегії розвитку Причорноморського регіону. Рушійною силою розвитку економічної системи Причорноморського регіону визначено синергію інтересів усіх економічних суб'єктів, зокрема підприємств морегосподарського комплексу, на основі використання інноваційних форм взаємодійної співпраці.

Ключові слова: приморський регіон, Причорноморський регіон, транспортний потенціал, морегосподарський комплекс, розвиток.

В статье определено, что приморские регионы обладают значительными конку-

рентными преимуществами и как важные составляющие экономической системы Украины нуждаются в структурных преобразованиях с целью обеспечения оптимального уровня социально-экономического развития самих регионов и государства в целом. Выполнено оценивание потенциала морехозяйственного комплекса как фактора развития Причерноморского региона. Систематизированы факторы, обуславливающие уровень конкурентоспособности региона. Оценена структура хозяйственной системы приморского региона. Систематизированы условия развития Причерноморского региона, связанные с функционированием морехозяйственного комплекса. Определены принципы экономической философии «синей экономики», которые соответствуют особенностям функционирования экономической системы приморских регионов и должны быть учтены в процессе формирования стратегии развития Причерноморского региона. Движущей силой развития экономической системы Причерноморского региона определена синергия интересов всех экономических субъектов, в частности предприятий морехозяйственного комплекса, на основе использования инновационных форм взаимовыгодного сотрудничества.

Ключевые слова: приморский регион, Причерноморский регион, транспортный потенциал, морехозяйственный комплекс, развитие.

The article looks into a set of issues related to the management of the competitive advantages of coastal regions. Seaside regions are important elements of the economic system of Ukraine. The purpose of the article is the research of the potential of the maritime complex as a factor in the development of the Black Sea region and substantiation of proposals for development of competitive advantages of maritime activities in order to ensure the effective functioning of the region's economic system. The study is based on the use of general scientific and special-scientific methods of scientific knowledge. The dialectical method allowed investigating the definition of a coastal region. The method of system analysis was used to study the principles and preconditions of coastal regions development. The system-structural method helped to study basic measures to develop potential of maritime complex. Seaside regions need structural changes. Such transformations are necessary to ensure the optimal level of socio-economic development of coastal regions and the state. Rating of the potential of the marine economy as a factor in the development of the Black Sea region has been completed. Factors that determine the level of competitiveness of a region are systematized. The structure of the economic system of the coastal region is defined. The role of the marine complex in the development of the Black Sea region is evaluated. The conditions for the development of the Black Sea region are systematized. Factors that are associated with the functioning of the marine complex are identified. The principles of the economic philosophy of the “blue economy”, which correspond to the features of the functioning of the economic system of the coastal regions, are defined. The article considers the most significant components of the development mechanism of the maritime complex of the Black Sea region by taking into account the principles of the economic philosophy of the “blue economy” are determined. The development of the maritime complex is the key to the formation of competitive advantages of coastal regions. The promising area for further research is the formation of a model of responsible relationships between regional economic agents of different levels in order to achieve optimal results of coastal regions development.

Key words: coastal region, Black Sea region, transport potential, maritime complex, development.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення інтеграційних процесів погляди на роль окремих регіонів у забезпеченні конкурентоспроможності країни на глобальному рівні дещо змінюються. Конкурентна позиція регіону оцінюється як позиція території, де функціонують окремі суб'єкти господарювання. З іншого боку, регіон – це самостійний учасник конкурентних відносин, зокрема зовнішньоекономічних.

Багатством обмеженої кількості країн є розташування на морському узбережжі. Відповідно до

Морської доктрини України «до пріоритетних національних інтересів України на морі належать задоволення потреб суспільства, економіки і держави у використанні ресурсів моря, посилення позиції України серед провідних морських держав, а також забезпечення безпеки шляхом забезпечення збалансованого розвитку приморських регіонів» [1].

Приморські регіони будь-якої країни, яка має вихід (виходи) до моря (морів), мають значні конкурентні переваги, що обумовлено вигідним розташуванням. Господарська система будь-якого

приморського регіону має специфічний чинник розвитку, яким є морська акваторія. Цей чинник є передумовою створення додаткових переваг економічних систем окремих приморських регіонів та держав загалом. Однак в умовах глобалізації та інтеграції приморські регіони є більш вразливими до втрати своїх конкурентних переваг. Саме ці регіони потребують структурних економічних перетворень задля забезпечення підвищення рівня їх соціально-економічного розвитку. В економічній системі України господарський комплекс Причорноморського регіону посідає особливе місце, що обумовлює необхідність формування ефективної системи забезпечення його збалансованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми формування та реалізації дієвої стратегії конкурентного розвитку регіонів були сферою досліджень таких вітчизняних учених, як О. Білорус, З. Варналій, А. Гальчинський, В. Гесць, М. Долішній, В. Дубницький, Я. Жаліло, М. Кітінг, П. Кресл. Розвиток приморських регіонів має певні особливості, дослідженню яких присвячені роботи вчених, таких як А. Бутенко, В. Горячук, Т. Деркач, В. Дергачов, О. Богомоллов, Т. Панченко. Вплив рівня розвитку транспортного потенціалу, зокрема його морської складової частини, на розвиток економіки регіону вивчали О. Котлубай, М. Примачов, Л. Ніколаєва, В. Котлубай, Є. Редіна та інші науковці. Аналіз наукових результатів названих дослідників свідчить про наявність проблем та одночасно потенціалу розвитку приморських територій, які мають значну економічну потужність. Незважаючи на наявність наукових праць з проблеми, що досліджується, наукового опрацювання потребують питання забезпечення сталого та збалансованого розвитку транспортних комплексів, передусім їхніх морегосподарських складових частин, приморських регіонів, зокрема Причорноморського, задля формування конкурентних переваг важливих складових частин економічної системи держави.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання потенціалу морегосподарського комплексу як чинника розвитку Причорноморського регіону та обґрунтування рекомендацій щодо розвитку конкурентних переваг морегосподарської діяльності в господарській системі регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасних умовах одночасного існування двох трендів, якими є активізація інтеграційних процесів та посилення бажання окремих регіонів бути економічно й політично самостійними, слід приділяти увагу проблемам забезпечення збалансованого розвитку регіональних соціально-економічних систем.

Тривалий час європейська спільнота сприймалась як «Європа регіонів». Приблизно 75% коштів, передбачених на фінансування реалізації Стратегії розвитку Європи на період до 2020 року,

було заплановано витратити на заходи, пов'язані з досягненням цілей регіонального розвитку [2].

Сучасна модель європейського інтегрованого розвитку сформована задля перетворення проблем регіонального розвитку на можливості на основі оптимізації формування та використання складових частин потенціалу регіону.

Рівень ефективності європейської регіональної політики, на думку вчених [3], характеризує пріоритетність забезпечення рівних рамок економічних умов для бізнесу в межах єдиного ринку, сприятливого регуляторного середовища та макроекономічної стабільності, застосування адаптованих стратегій, що враховують потреби та мотивації регіону, з відповідним інструментарієм економічної політики, заохочення трансграничної, транснаціональної та міжрегіональної співпраці, підтримки місцевих ініціатив щодо розширення зайнятості та зміцнення спроможності до розвитку тощо. Зазначені характеристики доцільно застосовувати для оцінювання розвитку Причорноморського регіону.

В умовах децентралізації регіони отримують додаткові поштовхи до розвитку. Задля забезпечення зростання рівня конкурентоспроможності регіон має формувати конкурентні переваги всіх складових частин своєї економічної системи, враховуючи всі фактори конкурентоспроможності.

Рівень конкурентоспроможності регіону обумовлює система різних чинників, які можна класифікувати за різними ознаками. Вважаємо за доцільне виділяти «базові» економічні та стратегічні фактори. До економічних слід відносити місце розташування, складові частини ресурсного потенціалу, інфраструктурні чинники, історичні пам'ятки, рекреаційні можливості тощо. Серед стратегічних чинників слід враховувати наявність стратегії розвитку регіону, ефективність системи врядування, активність використання сучасних методів взаємодії органів влади та регіональної спільноти, зокрема державно-приватного партнерства. В багатьох рейтингах більш високий рівень конкурентоспроможності отримують столичні та приморські регіони держав.

Існують різні підходи до визначення приморського регіону та класифікації чинників, що визначають рівень його розвитку [4].

На наш погляд, приморський регіон – це передусім система взаємопов'язаних економічних суб'єктів, що функціонують на території такого регіону. Розвиток зазначеної системи відбувається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Серед зовнішніх чинників особливої уваги заслуговує активізація участі України та її приморських регіонів в інтеграційних процесах, особливо після набуття 1 січня 2016 року чинності умовами поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі в межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [5].

Рівень конкурентоспроможності приморського регіону обумовлюється наявністю розвинутого морегосподарського комплексу, рекреаційних ресурсів, сприятливих умов для виробництва сільськогосподарської продукції та транзитного потенціалу.

Відповідно, структура господарської системи приморських регіонів України поєднує морську, яку часто вважають центральною, та континентальну, що розглядається як периферійна, види діяльності.

Ефективне функціонування складових частин сучасного морегосподарського комплексу не є можливим без формування та постійного розвитку на інноваційних засадах техніко-технологічного та кадрового потенціалу. Морська галузь в економічно розвинених країнах є лідером зі впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Крім підприємств морегосподарського комплексу, в приморському регіоні активно розвиваються суб'єкти господарювання автомобільного, залізничного та інших видів транспорту. Транспортні підприємства є крупними споживачами різних видів ресурсів, зокрема енергетичних, трудових, фінансових, що є передумовою розвитку відповідних сфер діяльності. Близькість до моря обумовлює формування сприятливих умов для відпочинку та лікування, що зумовлює розвиток рекреаційного та туристичного потенціалу таких регіонів. Шельфи морів є джерелами корисних копалин [6].

Така особливість функціонування приморського регіону обумовлює особливий характер формування та використання ресурсного потенціалу. Причорноморський регіон України не є винятком.

Конкурентоспроможність приморського регіону розглядається насамперед як здатність протягом тривалого часу виробляти конкурентоспроможну на національному та міжнародному ринках продукцію, забезпечуючи зростання рівня життя населення [6; 7].

Як правило, приморські регіони характеризує більш високий рівень соціально-економічного розвитку порівняно з іншими територіями країни. Однак останнім часом кілька приморських регіонів України можуть бути віднесені до периферійних і навіть економічно відсталих за показником рівня середньомісячної заробітної плати, яка на цих територіях є нижчою, ніж по країні в загалом.

Валовий регіональний продукт Причорноморського регіону України (Одеська, Миколаївська та Херсонська області) поступово зростає з 30 163 млн. грн. у 2004 році до 266 769 млн. грн. у 2017 році (8,9% від валового регіонального продукту країни) [8].

Експорт товарів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей у 2018 році становив 8,9% загальнонаціонального обсягу експорту товарів. Коефіцієнт покриття експорту імпортом є більшим за одиницю протягом останніх 10 років, що свідчить про відносну стійкість економіки регі-

ону. Так, у 2018 році експортні поставки товарів у 1,55 рази перевищували імпорتنі надходження Причорноморського регіону (порівняно з 0,82 рази по Україні загалом). Приморські регіони традиційно розвивають експорт послуг. У 2018 році частка експорту послуг Причорноморського регіону складала 10,8% обсягу загальнонаціонального експорту послуг (1 230 075,8 тис. дол. США). Коефіцієнт покриття імпорту послуг експортом дорівнює 5,2. В експорті послуг Одеської області на транспортні послуги припадає 81,9%, зокрема 51,2% складають послуги морського транспорту. Послуги, пов'язані з подорожами (в тому складі – туристичні), мають 5,3% в структурі експорту послуг Одеського регіону. На рекреаційні послуги припадає близько 0,1% експорту послуг.

Нині міжнародна конкурентоспроможність Причорноморського регіону повинна забезпечуватись не тільки чинником сприятливого розташування території, але й за рахунок розвитку інвестиційно-інноваційного потенціалу.

Обсяг прямих інвестицій у Причорноморський регіон поступово зростає з 3,55 млн. дол. США у 2010 році до 1 638,7 млн. дол. США на кінець 2018 року. Обсяг капітальних інвестицій в Причорноморський регіон оцінювався у 40 839,9 млн. грн. у 2017 році, що на 30% перевищувало показники 2016 року.

Причорноморський регіон має потужний морегосподарський потенціал, що об'єднує підприємства портової діяльності, судноплавний бізнес, різні сервісні підприємства тощо. Кожний суб'єкт морегосподарської діяльності відрізняється власними економічними інтересами. У процесі реалізації таких інтересів за умови підвищення рівня інтенсивності конкуренції економічні суб'єкти досить часто ігнорують необхідність, навіть обов'язок, врахування загальносуспільної мети розвитку й навіть загальної мети підвищення рівня конкурентоспроможності транспортного комплексу регіону. Під час формування мети розвитку приморського регіону слід акцентувати увагу на необхідності забезпечення збалансованого розвитку його транспортного комплексу [5].

Прояви кризових явищ у різних сферах на різних рівнях, недосконалість господарського й транспортного законодавства, жорстка конкуренція з боку іноземних транспортних підприємств, що обслуговують альтернативні маршрути перевезення вантажів, зростання цін на паливо-енергетичні ресурси, посилення контролю за дотриманням екологічних вимог, що постійно зростають, проблеми розвитку ресурсного потенціалу (особливо оновлення рухомого складу та елементів транспортної інфраструктури) – це тільки деякі проблеми, з якими стикаються транспортні підприємства України, зокрема підприємства морегосподарського комплексу Причорноморського регіону.

Для підвищення рівня транспортного забезпечення реалізації потенціалу приморських регіонів України у сучасних умовах державі, суб'єктам господарювання та іншим зацікавленим економічним суб'єктам слід докласти спільних зусиль для вирішення проблем оптимізації транспортних потоків, покращення взаємодії підприємств різних видів транспорту, пошуку більш дешевих і перспективних видів та способів транспортування [9]. Доцільною є активна співпраця у сфері формування стратегії розвитку.

Необхідність забезпечення розвитку приморських регіонів України обумовлює актуальність реалізації проєктів оновлення основних засобів різних видів транспорту, передусім морського, покращення якісних і кількісних параметрів транспортної мережі, підвищення технічних, технологічних, екологічних вимог та вимог безпеки до вітчизняного транспорту. Все це вимагає значних інвестицій. Для реалізації масштабних інвестиційних проєктів на рівні регіону власних ресурсів навіть крупних транспортних підприємств може бути недостатньо. У такому разі необхідна підтримка держави у сфері залучення додаткових інвестиційних ресурсів [5]. В умовах обмеженості власних коштів підприємств та дефіциту державного фінансування підготовлено нормативну базу для розширення інвестиційних можливостей, зокрема морських торговельних портів, що є важливими складовими частинами економічної системи Причорноморського регіону. У портовій сфері вже проведено або планується проведення концесійних конкурсів в портах Херсон, Ольвія, Одеса, Чорноморськ (паромна переправа). Комплексне вирішення зазначених проблем дасть змогу скоротити транспортні витрати на одиницю продукції, знизити енерговитрати та гарантувати захист довкілля.

Інноваційна спроможність є важливим чинником формування конкурентних переваг сучасних економічних систем різних рівнів, зокрема регіонального. Кластерна модель у світовій практиці розвитку інноваційного потенціалу вважається однією з найбільш ефективних. Практика доводить, що найбільша частка конкурентоспроможних товарів створюється в межах кластерів. Відповідно, Україні вкрай необхідна Концепція розвитку кластеризації економіки, особливу увагу в якій слід приділити питанням розвитку інноваційних кластерів на базі підприємств морегосподарського комплексу Причорноморського регіону. Передусім базовими елементами таких кластерів можуть бути морські торговельні порти. Ефективність функціонування кластерів залежить від численних чинників, зокрема рівня організації взаємодії учасників кластерної структури.

Задля забезпечення відповідальної взаємодії складових частин економічної системи Причорноморського регіону необхідно вдосконалити процес

прийняття ефективних рішень на рівні окремих складових та регіону загалом.

У процесі прийняття таких рішень слід врахувати принципи економічної філософії «синьої економіки», яку запропонував професор Гюнтер Паулі [10]. На наш погляд, зазначена філософія відповідає особливостям функціонування економічної системи приморських регіонів, зокрема Причорноморського. Основними із суто економічних засад вважаємо такі: всі процеси мають бути сталими та нетоксичними; слід використовувати ті ресурси, що знаходяться локально й відповідають екологічним та людським потребам місцевої громади; суспільство завжди розвивається задля досягнення більш високих рівнів ефективності; для інвестування в інновації слід використовувати різні джерела фінансування; кожен процес і продукт відіграє свою унікальну роль у забезпеченні повної зайнятості населення.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність функціонування економічної системи кожного регіону визначається рівнем конкурентоспроможності складових частин транспортного комплексу. Серед складових частин транспортної інфраструктури приморських регіонів особливої уваги потребує морегосподарський комплекс. Таким чином, приморські регіони, зокрема Причорноморський регіон України, мають певні конкурентні переваги в умовах глобалізації. Актуальною залишається проблема підвищення рівня конкурентоспроможності не тільки за рахунок територіальних чинників (приморське розташування, наявність сировинних ресурсів тощо), але й завдяки розвитку інноваційно-інвестиційних інструментів.

Задля виведення з кризи та подальшого підвищення ефективності функціонування приморських регіонів необхідними є розроблення стратегій їх збалансованого розвитку та створення засад їхньої оптимальної реалізації. Рушійною силою такого розвитку є синергія інтересів економічних суб'єктів на основі використання інноваційних форм взаємовигідної співпраці з урахуванням світового досвіду ефективною інтеграційної діяльності на регіональному рівні. Активними учасниками таких інтеграційних процесів є суб'єкти господарювання різних видів транспорту, зокрема підприємства морегосподарського комплексу. Реальна підтримка держави у вирішенні численних проблем транспортних підприємств є запорукою отримання оптимальних результатів розвитку приморських регіонів та країни загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 року № 1307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> (дата звернення: 08.02.2020).

2. European Regional Policy, an Aspiration for Countries outside the EU& Applying the principles, sharing the lessons, exchanging experience. EU – EC: Luxembourg, 2009.

3. Нова регіональна політика для нової України : аналітична доповідь. Київ : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 6 с.

4. Брикова І. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір. *Міжнародна економічна політика*. 2006. № 4. С. 29–53.

5. Кібік О., Котлубай В., Хаймінова Ю. та ін. Забезпечення конкурентоспроможності економічної системи України : монографія. Одеса, 2015. 160 с.

6. Development potential of Ukrainian maritime enterprises / O. Kibik, I. Khaiminova, V. Kotlubay, I. Redina, E. Belous. *International Journal of Engineering & Technology*. 2018. № 7(4.3). P. 461–466.

7. Порудєєва Т. Оцінка конкурентоспроможності Причорноморського регіону України в умовах поглиблення процесів глобалізації та євроінтеграції. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/15_2017/31.pdf (дата звернення: 08.02.2020).

8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 09.02.2020).

9. Щодо використання потенціалу міжрегіонального співробітництва у комплексному розвитку приморських регіонів України : аналітична доповідь. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1168> (дата звернення: 08.02.2020).

10. Gunter P. *Blue Economy-10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs*. Grafiche Nordest. 2012.

REFERENCES:

1. Morska doktrina Ukraïni na period do 2035 roku, zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 7 zhovtnya 2009 roku № 1307 [Maritime Doctrine of Ukraine for the period until 2035, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on July 7, 2009 No. 1307]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF> (accessed: 8 February 2020).

2. European Regional Policy, an Aspiration for Countries outside the EU& Applying the principles, sharing the lessons, exchanging experience. (2009) EU – EC: Luxembourg.

3. Nova regionalna politika dlya novoï Ukraïni: Analitichna dopovid [New regional policy for the new Ukraine: Analytical additional]. (2017). Kiyv : Institut suspilno-ekonomichnikh doslidzhen. 76 p. (in Ukrainian)

4. Brikova I. (2006) Kontseptsiya mizhnarodnoyi konkurentospromozhnosti natsionalnogo regionu ta yiyi praktichniy vimir [The concept of international competitiveness of the national region and the practical world]. *Mizhnarodna ekonomichna politika*. № 4, pp. 29–53 (in Ukrainian)

5. Kibik O., Kotlubay V., Khayminova Yu. ta in. (2015) *Zabezpechennya konkurentospromozhnosti ekonomichnoi sistemi Ukraïni : monografiya* [Securing competitiveness of the economic system of Ukraine : monograph]. Odesa. 160 p. (in Ukrainian)

6. Kibik O., Khaiminova I., Kotlubay V., Redina I., Belous E. (2018) Development potential of Ukrainian maritime enterprises. *International Journal of Engineering & Technology*, 7(4.3), pp. 461–466.

7. Porudeeva T. Otsinka konkurentospromozhnosti Prichornomorskogo regionu Ukraïni v umovakh pogliblennya protsesiv globalizatsij ta yevrointegratsij [Evaluation of the competitiveness of the Black Sea region of Ukraine in the minds of the decline in the processes of globalization and European integration]. Available at: http://bses.in.ua/journals/2017/15_2017/31.pdf (accessed: 8 February 2020).

8. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraïni [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 8 February 2020).

9. Shchodo vikoristannya potentsialu mizhregionalnogo spivrobotnitstva u kompleksnomu rozvitku primorskikh regioniv Ukraïni : analitichna dopovid [Using the potential of interregional cooperation in the complex development of the coastal regions of Ukraine : Analytical report]. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1168> (accessed: 8 February 2020).

10. Gunter P. (2012) *Blue Economy-10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs*. Grafiche Nordest.